

JARKOVSKÁ Lucie: *Odplata, či spravedlnost? Mimořádné lidové soudy 1945–1948 na Královéhradecku*. Prostor, Praha 2008, 364 s.

V posledních letech se badatelský zájem historiků českých a československých moderních dějin posouvá v čase do druhé poloviny 20. století. Jedná se o logický vývoj, který ovšem odsunuje poněkud do pozadí témata spjatá s druhou světovou válkou. Výtky, že už není co nového „vybádat“ a zpracovat, se snaží vyvrátit i Lucie Jarkovská, autorka recenzované knihy věnované činnosti mimořádných lidových soudů v letech 1945 až 1948 na příkladu královéhradeckého okresu. Dala si za úkol zmapovat činnost těchto soudů ve vytčeném okrese a archivním výzkumem doložit rozsah a úspěšnost vykonané spravedlnosti.

Poválečné vyrovnávání se s okupací a zločiny v jejím průběhu spáchanými bylo přirozeným důsledkem šestiletého nerovného vztahu mezi vyznačící nacistické ideologie a jejich odpůrci. Plány na jeho rozhodné a poměrně radikální provedení lze už ostatně nalézt v programu odbojového hnutí *Za svobodu do nové československé republiky*, formulovaném v letech 1939 až 1941.¹ Potrestání zrádců, provinilců a nespolehlivých živilů bylo také jednou z priorit a mělo se k němu přistoupit bezodkladně po obnovení republiky. Na tom se shodovali jak představitelé domácího, tak zahraničního odboje. Problematika retribucí byla ovšem silně poznamenána celkovou společenskou atmosférou. Tato skutečnost v mnoha směrech ztěžovala možnost objektivního soudního řízení. Na soudy byly kladeny vysoké nároky a významnou roli hrála také společenská objednávka.

...

Téma retribucí a mimořádných lidových soudů se dočkalo už několika monografických zpracování, ačkoli se do hledáčku historiků dostalo až v polovině devadesátých let. Jde ovšem pouze o práce regionálního charakteru. První „bílé místo“ zaplnil na konci devadesátých let historik Mečislav Borák prací *Spravedlnost podle dekretu*, zabývající se retribučním soudnictvím na Ostravsku v letech 1945 až 1948.² Zmapování činnosti Mimořádného lidového soudu (MLS) v Chebu v letech 1946 až 1948 pochází z pera Václava Jiříka.³ Povědomí máme též o vyrovnávání se s nacistickými činovníky a jejich sympatizanty na Liberecku, Litoměřicku, Olomoucku a Plzeňsku.⁴ Širším než regionálním záběrem se může vykázat pouze sborníkové zpracování retribucí v ČSR z roku 2002.⁵ Pro českou historiografii je příznačné, že dosud jediný pokus

1 *Za svobodu do nové československé republiky. Ideový program domácího odbojového hnutí vypracovaný v letech 1939–41*. Dělnická akademie, Praha 1945.

2 BORÁK, Mečislav: *Spravedlnost podle dekretu: Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948)*. Tilia, Šenov u Ostravy 1998.

3 JIŘÍK, Václav: *Nedaleko od Norimberka: Z dějin Mimořádného lidového soudu v Chebu v letech 1946–1948*. Svět křídél, Cheb 2000.

4 LOZOVUIKOVÁ, Kateřina: *Mimořádný lidový soud v Liberci a v Litoměřicích v letech 1945–1948*. UJEP, Pedagogická fakulta, Ústí nad Labem 2001; GRÉZL, Jiří: *Činnost mimořádného lidového soudu v Olomouci 1945*. Reprotisk, Šumperk 2007; JIŘÍK, Václav: *Klatovské oprátky*. FRAUS, Plzeň 2004.

5 BORÁK, Mečislav (ed.): *Retribuce v ČSR a národní podoby antisemitismu, židovská problematika a antisemitismus ve spisech mimořádných lidových soudů a trestních komisí ONV v letech 1945–1948*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě, Praha 2002.

politické objednávky za každých okolností. Smola se ukázal být ochotným vykonavatelem těchto zadání.

Čtvrtá, závěrečná část je věnována trestním spisům. Autorka vybrala a roztříдила případy podle druhu provinění. Ve většině případů se jedná o členství v nacistických organizacích. Výběr byl samozřejmě subjektivní a Jarkovská nejspíše vybírala případy typické nebo zvláště zajímavé. Můžeme se tak však pouze domnívat, kapitola totiž není uvedena žádnými úvodními slovy.

...

Konec války a radost z vítězství a svobody na jedné straně, těžké životní podmínky a touha po odplatě na straně druhé. Tímto se vyznačovala v mnohém přelomová léta 1945 až 1948 v československé historii. Mimořádné lidové soudy byly typickým produktem poválečného období. Jejich činnost nelze zjednodušovat a je nezbytné je hodnotit v kontextu dané doby. V otázce, jednalo-li se o odplatu či spravedlnost, se autorka přiklání k tezi o „částečné spravedlnosti“. Bere v potaz jak potrestání zločinců, o jejichž vině nelze pochybovat, tak nejedno poválečné pochybení soudu.

Téma retribucí a mimořádných lidových soudů může dodnes vyvolávat silné emoce. Stále jsou mezi námi pamětníci okupačních let i následného vyrovnávání se s léty nesvobody. Lucie Jarkovská svou studií zodpovědně přispěla k debatě o retribučním soudnictví. Její zkoumání se opírá o systematický archivní výzkum. Napsala studii přinášející zpracovaný regionální materiál, kterou určitě využije badatel pokoušející se o celkové zpracování československých retribucí. Z hlediska metodologie autorka zvolila tradiční empirický přístup a dala si za cíl popsat průběh retribucí v daném regionu. Popis řady konkrétních případů může budit dojem přehnaně detailního zpracování. Tímto pojetím se však autorce podařilo vykreslit složitost doby a ukázat komplikovanost retribuční tematiky v celé její šíři. Zároveň je třeba vyzdvihnout čtivé zpracování. Jarkovská se též bez problému orientuje v právnícké terminologii, která je s tématem nerozlučně spjata.

S celkově systematickým zpracováním knihy kontrastuje velmi stručný úvod. Postrádám v něm nastínění stupně zpracování tématu, zdůvodnění zvolených metodologických postupů i samotného rozčlenění studie. Tyto výtky ovšem nic nemění na kvalitě zpracování obsáhlé knihy ani na její stylistické úrovni. Téměř tři sta stran textu doplňuje obrazová příloha, poznámkový aparát, seznam pramenů a literatury a v tomto případě nezbytný seznam užitých zkratk. Naopak v knize chybí jmenný rejstřík.

Studie Lucie Jarkovské je dalším významným příspěvkem k dějinám poválečných retribucí. Zároveň nás opět o kousek přiblížila naději, že se čeští historici kromě zdařilých regionálních sond pustí i do souhrnného zpracování retribučního soudnictví. ♦ Radka Šustrová

o komplexní zpracování retribuční představuje kniha *National Cleansing* s podtitulem *Retribution against Nazi Collaborators in Postwar Czechoslovakia* od amerického historika Benjamina Frommera.⁶ Druhou fází, tedy výsledky procesů MLS, se zabýval Tomáš Staněk v pracích o věznicích, internačních táborech a retribučních v letech 1945 až 1948, resp. 1955.⁷ Při posuzování poválečné činnosti ministerstva spravedlnosti lze využít i memoárovou literaturu.⁸

Z uvedeného výčtu zcela jistě nesestavíme komplexní odbornou analýzu retribučního soudnictví v poválečném Československu se všemi jeho aspekty. Monografie Lucie Jarkovské představuje další dílčí příspěvek k diskutované problematice, jenž se zabývá dosud odborně nezpracovaným regionem. Již jen proto je třeba vydání její studie přivítat.

Autorka rozdělila monografii do čtyř hlavních kapitol. V první se věnuje projednávání a genezi legislativních opatření, která tvořila právní podklady pro činnost mimořádných lidových soudů. S tímto tématem souvisí také problematika Benešových dekretů jakožto mimořádné právní úpravy. Dodnes představuje složitou a velmi diskutovanou otázku. Autorka chápe existenci Benešových dekretů jako dobovou nezbytnost a nedávným či zcela současným diskusím o nich se nevěnuje. Vydání prezidentských dekretů umožnilo formulaci základních právních úprav nutných k uklidnění situace v osvobozené ČSR. Podkladem pro vznik MLS se staly tři základní dekrety.⁹ Ujasnění geneze právních opatření a vysvětlení obsahu tzv. velkého a malého retribučního dekretu jsou pro Jarkovskou odrazovým můstkem k výzkumu jejich aplikace na konkrétní případy.

O eskalující nenávisti Čechů vůči Němcům na konci války vypovídaly již v průběhu okupace zprávy od domácích odbojových skupin či později od zahraničních vysadků. Vášnivé pocity zášti a vědomí čerstvě nabyté moci vyústily po skončení války v projevy lidové spravedlnosti, mající většinou formu okamžitě odplaty. Rozdílné poměry ve vnitrozemí a v pohraničí, neinformovanost místních správních autorit a nezvladatelnost situace ztěžovaly realizaci prvních opatření souvisejících se zatýkáním a internací. Rozdílnost dobových názorů na formu a délku trestu se autorka pokusila vystihnout vybranými návrhy a konkrétními příklady z Královéhradecka. Zákonným právním aktům ale předcházely nelegální kvazi-soudy, které autorka spolu s lynči, násilím a popravami bez soudů označuje za signifikantní projevy lidové spravedlnosti. Četnost těchto improvizovaných tribunálů nelze statisticky postihnout, proto se Jarkovská opět věnuje pouze vybraným případům ve vybraných lokalitách, jimiž se snaží vykreslit dobovou atmosféru.

6 FROMMER, Benjamin: *National Cleansing, Retribution against Nazi Collaborators in Postwar Czechoslovakia*. Cambridge University Press, Cambridge 2005.

7 STANĚK, Tomáš: *Retribuční vězni v českých zemích: 1945–1955*. Slezský ústav SZM, Opava 2002; též: *Internierung und Zwangsarbeit, das Lagersystem in den böhmischen Ländern 1945–1948*. Veröffentlichungen des Collegium Carolinum. Bd. 92. R. Oldenbourg Verlag, München 2007.

8 DRTINA, Prokop: *Československo můj osud. Kniha života českého demokrata 20. století*. Svazek první, kniha 2. *Emigraci k vítězství*. Melantrich, Praha 1991.

9 Dekret prezidenta republiky č. 16/1945 Sb. o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech, dekret č. 17/1945 Sb. známý jako velký retribuční dekret, dekret č. 138/1945 Sb. o trestání některých provinění proti národní cti – tzv. malý retribuční dekret.

Kdo a za co mohl být po válce vůbec souzen? Jarkovská na tuto otázku odpovídá sumářem organizací, fašistických a nacistických stran či paramilitárních jednotek, jež byly přidruženy k NSDAP. Členství v nich bylo podle prezidentských dekretů trestné a představovalo rozhodující důvod pro udělování nepodmíněných trestů. Poválečná interpretace těchto skupin a organizací nebyla šablonovitá, v některých případech však mohla vést k velmi pochybným soudům (*Deutsche Arbeitsfront*, s. 258).

Následuje druhá kapitola o mimořádných lidových soudech. Jejich ustanovení a následné zahájení činnosti bylo veřejností netrpělivě očekáváno. „Lidovost“ měl zaručit soudce z lidu, který zasedal v každé ze soudcovských porot. Personální obsazení se v průběhu času měnila, stále však narážela na problém nedostatku administrativních sil i profesionálních soudců a právníků. Opět se jednalo o problém spojený s výjimečností a složitostí doby. Tvrdé časové nároky, neúměrné počtu projednávaných procesů, zapříčinily i několik uspěchaných rozsudků.

Závažnější pochybení soudů můžeme ovšem zaznamenat ve druhé, obnovené části retribucí. Autorka se jimi zabývá ve třetí kapitole s názvem *Vyhodnocení soudní retribuce na Královéhradecku*, jež představuje nosnou část celé studie. Jarkovská důkladně prošla a zpracovala materiály celého královéhradeckého okresu a v této souhrnné kapitole nabízí zobecněné výsledky svého výzkumu. Národnostní struktura obviněných, statistika míst jejich bydliště v době spáchání trestného činu, sociální a profesní struktura obviněných či přehled nejčastějších důvodů vyšetřování tvoří jen část shrnujícího pojednání o souzených a jejich zločinech. V souvislosti s výsledky první fáze retribucí autorka vyhodnocuje též udělené tresty a jejich skutečnou délku, tedy dobu, kterou odsouzený strávil ve vězení. Faktické rozdíly mezi pěti-, šesti- a osmiletými tresty se ovšem začaly stírat díky rozhodnutí Generální prokuratury z ledna 1953, kdy docházelo k přerušení výkonu trestů a v případech německých vězňů i k následnému odsunu.

Změny v únoru 1948 zasáhly i justici. Činnost mimořádných lidových soudů byla označena za nedůslednou, tudíž se přistoupilo k revizi jejich výsledků.¹⁰ Soudci, státní zástupci, advokáti i soudci z lidu¹¹ byli propuštěni nebo nastoupili nucenou dovolenou. Autorka vychází z tvrzení, že *obnovené retribuční soudnictví mělo rysy třídní justice*.¹² Těto tezi také odpovídala proměna národnostní struktury souzených. Ve druhé části retribuce již jednoznačně převažovali Češi. Během jednání soudu mnohdy ani nebyly ověřovány svědecké výpovědi. Mohli bychom nalézt i další nestandardní postupy a pochybení. Autorka opět předkládá vybrané případy. U Bohumila Smoly, klíčové postavy obnovených retribucí na Královéhradecku, sleduje celý jeho poválečný kariérní vzestup. Z vyšetřovatele a veřejného žalobce v první retribuici se Smola vyhoupl v roce 1948 na post předsedy Okresního akčního výboru Národní fronty a nakonec i na místo vedoucího vyšetřovatele vysokých komunistických funkcionářů, např. Artura Londona nebo Osvalda Závodského. O čem jeho případ vypovídá? Lidová demokracie požadovala po soudech splnění předem dané

10 Zákon č. 33/1948 Sb. z 25. března 1948.

11 Soudci z lidu byli postiženi ve výkonu svého občanského povolání a taktéž jejich znovujmenování do funkce bylo znemožněno.

12 JARKOVSKÁ, Lucie: *Odplata či spravedlnost?*, s. 115.